

való láda, négy gyertyatartó és hat kis ászló volt. A kecskeméti 1885-ben a hajósi kegytemplomnak díszes oltárterítőket, s két aranyozott sűjtással és rojttal díszített könyvtartó vánkus-t vittek. (A hajósi búcsúkra járók névjegyzéki könyve 1885–1915. a kecskeméti Katona József Múzeum Néprajzi Adattárában 305.83/1. leltári szám alatt. Lásd még: BARTH JÁNOS i. m. 98.)

BARNA GÁBOR

A kalocsai Vén családnév eredete

A Vén családnév a leggyakoribb, legjellemzőbb, legrégebb és legtörzsökösebb családnévnek egyike Kalocsán. Méltó társa a szintén nagyon jellemző Csanádi, Kákonyi, Varajti, Kővágó, Rideg, Czár, Salacz, Bolvári, Vargacz, Katus, András, Tamás, Ferenc, Mácsai, Romsics, Balaton, Pírisi családneveknek. Amikor Kalocsáról írunk, természetesen nemcsak a mai városra gondolunk, hanem azokra a kalocsai szállások néven emlegetett kis falvakra is, amelyek a hajdani kalocsai határban alakultak ki, és amelyeknek a pota népcsoportot alkotó népessége kalocsai eredetű (BARTH JÁNOS, A pota néprajzi csoport: Ethn. 84 [1973]: 564–70; uő. A kalocsai szállások településrajza. Kalocsa, 1975).

A Kalocsán és a kalocsai szállásokon oly gyakori Vén nevű családok hatalmas fájáról került a legújabb kori magyar história politikai áldozatai közé az a Vén József, aki a forradalmárokkal folytatott budapesti harcokban vesztette életét 1956. október 24-én. Emlékét nagy kegyelettel ápolták a hatalmi tényezők Kalocsán és környékén az 1960-as, 70-es években. Szervezeteket, intézményeket neveztek el róla. Többek között az 1960-as évek második felében felépült nagy kertvárosi általános iskolát is Vén József Iskolának keresztelték el. Közismert, hogy a köznapi szóhasználatban a rendszerint hosszú nevű iskolákat a névadó személy nevének családnévi részével jelölik az emberek országszerte. A magyar diák "Apácaiba", "Radnótiba", "Sziládyba", "Katonába", "Bólyaiba" stb. jár. A Vén családnév azonban rövidebb, vagy talán enyhén humoros hangzása miatt nem volt alkalmas a "Vénbe" alak kialakítására. Helyette a "Vénjóska" alak vert gyökeret az iskola köznapi jelölésére. Az 1980-as években teljesen természetes dolognak számított, ha a csodálkozó idegen efféle párbeszédet hallott a kalocsai Főutcán: Hová jár a fiad? "A Vénjóska". Hol tanít a feleséged? "A Vénjóska".

Kalocsa város lakóinak első ismert név szerinti felsorolásában, az 1703. évi összeírásban nem találunk Vén családnévet (PL. IV. 23-a. CP. II. 41). Nem szerepel Vén nevű lakos az 1715. évi országos összeírás kalocsai lajstromában sem (OL. 1715. évi ői. Pest-Pilis-Solt vm. Kalocsa). Anyakönyvi feljegyzésekben azonban már 1700-ban is előfordul Vén vezetéknev. Bár a kalocsai plébánián csak 1720-tól folyt rendszeres anyakönyvezés, 1700 és 1703 között a kecskeméti ferencesek följegyezték

néhány kalocsai keresztelési adatot. Ezek között olvasható *Mathaey Vén* neve, akit fia feleségével Margarétával együtt keresztszülőként örökítettek meg 1700 márciusában. Valószínűleg özvegy öregember lehetett. Felesége híján menyével jelent meg a templomban, hogy keresztszülő lehessen. 1701 májusában *Georgius Vén* és *Margaritha Tót János* nevű gyermekét keresztelték meg Kalocsán. 1702-ben ugyanott *Petrus Vén* és *Heléna Bányai* fiát, *Lőrinc*-et tartották keresztvíz alá (Kalocsa, Belvárosi Pléb. Liber Bapuzatorium. 1700–1703). Gyanítható, hogy a nemzőképes *Vén György* és *Vén Péter* a menyével keresztszülősködő *Vén Máté* gyermekei voltak.

Mivel 1703-ban és 1715-ben nem szerepelt *Vén* nevű családfő a kalocsai összeírásokban, arra kell gondolnunk, hogy 1700-ban, 1701-ben és 1702-ben a jó kecskeméti ferencesek Kalocsán jártukban *Vén Máté*, *Vén György* és *Vén Péter* ragadványnevét örökítették meg. Ez más nevek esetében is megállapítható. A három *Vén*, vagy legalábbis egyikük, a háztartásfő, valószínűleg ott lappang más néven a kor állami összeírásaiban.

A kalocsai érsekség 1725. évi összeírásában szerepel egy *Vén György* nevű jobbágy, akiről megjegyezték, hogy Kalocsán született (KÉL. II. Birt. ir. gyűjt. I. 62. – Közli: BARTH JÁNOS, Migráció és kontinuitás ...: Cumania 1974. 323–4). Ez az első eset az ismert összeírásokban, amikor a *Vén* név már nem megkülönböztető névként, illetve nem megkülönböztető névpárral, hanem egyedül jelenik meg hivatalos jobbágylajstromban. Az ide vezető út egyik állomásának tekinthető az 1720. évi állami összeírás, amelyben az öt évvel korábban, 1715-ben *Georgius Thott* néven megörökített, de 1701-ben a népnyelvet képviselő keresztanya által *Vén György*-ként bediktált jobbágyot *Georgius Vén Tót*-nak jegyezték föl (OL. 1720. évi összeírás. P. S. vm. Kalocsa). Az érseki urbáriumot megelőző esztendőben, 1724-ben is készült egy alapos lajstrom Kalocsa családfőiről. Ebben három *Vén Tóth*-ot soroltak föl, *Vén Tóth György*-öt, *Vén Tóth Péter*-t és *Vén Tóth Geczi*-t (*Gergely*-t) (KÉL. II. Birt. ir. gyűjt. II. 64). Ennek az összeírásnak fontos sajátossága, hogy a kor többi összeírásával ellentétben ABC-sorrendben tünteti fel a jobbágyokat. A *Vén Tóth*-ok a V betűnél szerepelnek, ellentétben a többi *Tóth*-okkal, akik a T betűnél találhatók. Ebből is gyanítható, hogy 1724-re a *Vén* és a *Tóth* névpárból a korábban megkülönböztető szerepű *Vén* vált gyakoribbá, ismertebbé, erősebbé, és a tulajdonképpeni családnév, a *Tóth* elindult a halványulás, a feledés útján.

A következő évtizedekben a *Vén* nevű családfők száma fokozatosan szaporodott. 1744-ben hét *Vén* nevű családfőt írtak össze Kalocsán: *Michael Vén* albíró, valamint *Georgius Vén*, *Gregorius Vén*, *Laurentius Vén*, *Joannes Vén*, *Petrus Vén*, *Martinus Vén* gazdákat (PL. IV. 23-a. CP. II. 195-c).

1770-ben a Mária Terézia-féle urbárium tabellájára tíz *Vén* nevű kalocsai családfő került föl: *J. Vén Mihály* (másik példányon: *János*), *Vén Mihály*, *Vén Márton*, *Vén Gergely*, *Vén Mihály Lőrinc fia*, *Vén György Lőrinc fia*, *Vén György*, *Vén József*, *Kis Vén János*, *Öreg Vén János* (OL. Urbáriumok. Pest-Pilis-Solt vm. Kalocsa). A névsorban különösen figyelemre méltó a *Kis Vén* és az *Öreg Vén* megkülönböztető névváltozat. A két *Vén János* megkülönböztetésére kialakult *Kis Vén* névalak lehetett a manapság egybeírt *Kisvén* családnév előképe.

Az eddig leírtakból nyilvánvaló, hogy a XVIII. század legelején élt egy *Tóth* nevű familia Kalocsán, amely a városbeliektől megkapta a *Vén* ragadványnevet. A család *Tóth* és *Vén* nevének lassú birkózásából a *Vén* került ki győztesen. Önkéntelenül is felmerülhet a kutatóban a gyanú, hogy a *Vén* ragadványnev egy különlegesen öreg családtagról ragadt a kalocsai Tóthok egyik ágára. A sejtést fokozza a kalocsai érsekség 1731. évi hevenyészett, szinte "pizkozati" állapotban fennmaradt, meglehetősen "népi ízű" összeírása, amely különös és elgondolkodtató kifejezéseket őrzött meg. Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy itt a hat évvel korábbi gyakorlattal ellentétben ismét visszatérnek a nyilvánvalóan helybéli lajstromozók a *Vin Tót* névformához. Az összeírásban öt alkalommal fordul elő a *Vin* szó. E helyen valószínűleg keveset tudunk kezdeni "Az *Vin Ursula* üvegesné háza" kifejezéssel, amelyben a *Vin* szó talán nem is családnév, hanem 'öreg' jelentésű jelző. *Vin Tóth Péter* és *Vin Tóth György* régi ismerőseink. Annak mondható az 1724-ben *Geczi*-ként emlegetett Gergely is, akit a népies közvetlenségű 1731. évi névsorban *Vin Ember Gergely* megnevezéssel vettek számba. A *Vin Ember* kifejezés valószínűleg nem magára a Gergelyre vonatkozik, hanem arra utal, hogy Gergelyünk ahhoz a családhoz tartozik, amelyben él vagy nemrégiben élt egy olyan különlegesen öreg ember, akit a város lakói csak röviden *Vén Ember*-ként emlegettek. Gergelyünk tehát a városban közismert *Vén Ember* leszármazottja: a *Vén Ember-féle Gergő*. A Gergely keresztnév előtt megkülönböztető szerepű *Vén Ember* kifejezés családnévet helyettesít.

Még különösebb módon jegyezték föl az összeírók a jobbágylista kilencedik szereplőjét, akinél a szokásos kételemű, illetve háromelemű név helyett az alábbi sor került papírra: *Vin ember veje Mátyás*. Ebből a megfogalmazásból már nyilvánvaló, hogy nemrégiben élt Kalocsán egy különlegesen öreg ember, akit mindenki ismert és *Vénember*-ként emlegetett. Talán már eredeti neve is jórészt feledésbe merült a sok friss jövevényvel tarkított kalocsai lakosság körében. A *Vén Ember* formából rövidült lassan a napi névhasználat során a *Vén* ragadvány- illetve családnév.

Bizonyíték gyanánt szerencsére idézhetjük BÉL MÁTYÁST, aki *Notitia Hungariae c. művének Pest-Pilis-Solt megyei kötetében*, Kalocsáról írva megemlékezett egy különlegesen öreg emberről (Bács, 1735–42. – Szócs RUDOLF fordításában: Bács-Kiskun megye múltjából 6. Kecskemét, 1982. 59–60): "Csáky Imre kalocsai érsek és egyben bíboros tudakozódás folytán szemtanúktól megtudta, milyen küllemű volt az ő székhelye másfél századdal ezelőtt. Volt a városban egy, a mai életkorunk mértékénél előrehaladottabb korú férfi, akiről azt állították, hogy 140 éves. És ez nem is volt a szokásos kitalált mese. A felesége száz évnél idősebb volt, a fia hasonlóképpen nyolcvanon túli öreg, ezenkívül minden vele együtt élő társa tanúsította, hogy ez így van. Ez elmondta, hogy volt egy fivére, akit a szomszédok is ismertek, és aki emlékezett a barbároktól megszállt, de még ép városra; akkor még fennállt a templom és az érsek palotája, a polgárok házai pompásak és egyben tágasak voltak, az utcák pedig kövezettek, és az egész várost egyszerű, de erős fal övezte; végül akkor kezdett romlásnak indulni, amikor a hajdúk támadása elpusztította. Ez az oly magas korú férfi erőteljes és önmagához teljesen következetes volt. Naponta eljárógatott mezei munkára, míg ezalatt anyókéja igen nagy gondozással intézte az otthoni teendőket. Úgy éldegéltek együtt, mintha csak a minap

esküdtek volna össze, miközben nem ritkán unokák, dédunokák, ükunokák vették körül őket. Ezeknek az embereknek ettől a szokatlan hosszú életkorától megindulva Csáky bíboros az egész nemzetségnek felmentést adott a földesúri adótól. Végül a korától egyre jobban elnehezedve a férfi vakoskodni, a feleség dadogni kezdett; míg erejük kimerülvén későn ugyan, de szép nyugodtan lerótták tartozásukat a természetnek".

Sajnos Bél Mátyás nem írta meg, hogy Csáky Imre érsek mikor kérdezte ki a különlegesen öreg embert. Gyanítható azonban, hogy érsekségének kezdetén, amikor először fordult meg lehangoló külsejű székvárosában. Csáky Imre 1710-től 1732-ig viselte a kalocsai érseki címet. 1712–3-ban töltötte először Kalocsán a telet. A mocsarak között fekvő városban "pusztán lakó vadembernek" érezte magát (MÁLNÁSI ÖDÖN, Gróf Csáky Imre bíboros élete és kora. Kalocsa, 1933. 88–9). Valószínűleg ekkor találkozott a természeti csodának számító különlegesen öreg kalocsai emberrel, akit a XVIII. század első évtizedeinek kalocsai lakosai *Vén Ember*-ként emlegettek, elindítva ezzel a *Vén* családnév lassú kialakulásának folyamatát.

BÁRTH JÁNOS

Családnév-módosítások a detroiti magyarban

A névtani kutatásoknak külföldön és Magyarországon is nagy hagyományai vannak. Az egyes részterületek vizsgálhatók történeti vagy szinkrón, ezzel együtt szigorúan nyelvészeti, pszicholingvisztikai stb. szempontból is. Mivel azonban bizonyos névtípusok erősen kötődnek a mindennapi nyelvhasználathoz, sőt, az egyes beszélői csoportok nyelvi repertoárjának szerves részét képezik, ezért a szociolingvisztika elmélete és módszertana a névtani vizsgálódásoknak is megfelelő keretet adhat.

A magyarországi személynévadás és -használat "szabályszerűségei" például szoros összefüggést mutatnak az egyes szociológiai-szociolingvisztikai változókkal: olyanokkal, mint az életkor, iskolázottság, a lakóhely típusa, foglalkozás; az adott közösség arculata a társadalmi kapcsolatháló, az etnikai hovatartozás, a hagyományörzés vagy a csoportkohézió tükrében.

Különösen érdekesek ebből a szempontból a két- vagy többnyelvű közösségek, ahol a névadás és névhasználat nemcsak közösségen belül vizsgálható, hanem interetnikus vonatkozásban is.

A detroiti magyarok kétnyelvű nyelvhasználatának elemzésekor szembesülhetünk néhány olyan névtani problémával, melyektől e kisebbségi csoport nyelvállapotának leírásakor nem tekinthetünk el, s melyek egy későbbi kutatás során körültekintő, irányított felméréseket igényelnek. A főbb kérdések a következők:

1. Családnév-módosítások
2. Keresztnevadási szokások; középső nevek
3. Névhazsnálat különböző nyelvhasználati szintereken